

8.

11.

12.

13.

15.

16.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЧЕННЯ І. БЕНТАМА METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHINGS OF J. BENTHAM

Награбова Л.В.,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
 Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

Стаття присвячена розгляду окремих теоретичних питань змісту методології, що використовувалася І. Бентамом при вивченні соціальних і юридичних явищ. З'ясовано, що методологія природничих наук значною мірою вплинула на правове вчення І. Бентама. В якості методологічної особливості досліджень І. Бентама в галузі юриспруденції було відзначено їх емпіричний характер.

Ключові слова: метод, методологія, юриспруденція, право, етика, природничі науки.

Статья посвящена рассмотрению отдельных теоретических вопросов содержания методологии, использовавшейся И. Бентамом при изучении социальных и юридических явлений. Выяснено, что методология естественных наук оказала значительное влияние на правовое учение И. Бентама. В качестве методологической особенности исследований И. Бентама в области юриспруденции был отмечен их эмпирический характер.

Ключевые слова: метод, методология, юриспруденция, право, этика, естественные науки.

The article considers some of the theoretical content issues of methodology used by J. Bentham in the study social and legal phenomena. It was found that the methodology of the natural sciences had a significant impact on the legal teachings of Bentham. As the methodological feature of studies of J. Bentham in law was noted their empirical character.

Key words: method, methodology, rights, law, ethics, natural science.

Постановка проблеми. Для того, щоб скласти повне уявлення про вчення І. Бентама, слід проаналізувати методологію, яку він використовував при вивченні соціальних і юридичних явищ. Це дозволить нам визначити групи методів, що використовував мислитель у своїх юридичних дослідженнях. Цікавим є той факт, що І. Бентам використовував у своїх наукових розробках методи, які до нього в юридичній галузі не використовували ніхто. Водночас у подальшому вони були сприйняті багатьма вченими і громадськими діячами, а І. Бентам став новатором у запровадженні цих методів у науковий обіг у галузі юриспруденції.

Стан дослідження. Окремі теоретичні питання змісту методології, що використовувалася І. Бентамом, розглядалися в роботах А. Дісея, Дж. Мілля, Л. Х'юма, Р. Харрісона, В. Шрейбера та інших. У процесі правових досліджень вченими аналізувалися різні аспекти методології вчення І. Бентама, проте цілісного дослідження, що було б присвячене цьому питанню, проведено не було.

Виклад основного матеріалу. Ієремія Бентам протягом усіх періодів своєї творчості приділяв значну увагу питанням методології, хоча в нього й не було окремої роботи, що була б присвячена характеристиці методів пізнання соціальних і юридичних явищ. Його видатний учень і послідовник Дж. Ст. Мілля навіть написав про

свого вчителя: «Не його погляди, а його метод відображає новизну та цінність створеного ним» [1, с. 48].

Вже в першому своєму творі «Фрагмент про державне правління» І. Бентам широко висвітлив і дав характеристику методам дослідження, що використовувалися на той час в юриспруденції. Ми маємо на увазі його ідеї щодо розподілу юриспруденції на описову та критичну [2, с. 123-124]; обґрунтування необхідності використання методу парафрази («paraphrasis»), який, на думку автора, повинен використовуватися в будь-якому науковому дослідженні [2, с. 108]; акцентування уваги на необхідності чіткого визначення понять, що використовуються в додатку «В» [2, с. 123-124].

В інших ранніх творах мислителя, що були написані в кінці XVIII століття («Про закони взагалі», «Анархічні софізми»), ми знаходимо лінгвістичний і семантичний аналіз мови законодавства й юридичної науки. Однак найбільш повно проблема методів пізнання юридичних явищ була розглянута в пізніх роботах ученого: «Хрестоматія» і «Деонтологія, або Науці про мораль». Отже можемо констатувати, що основоположник утилітаризму з самого початку своєї діяльності приділяв значну увагу питанням методології пізнання права.

Специфіка теорії пізнання І. Бентама характеризується раціоналізмом і гносеологічним оптимізмом. Для його міркувань, як і для філософії Просвітництва, харак-

терна віра в людський розум і необмежені можливості останнього [3-5]. Він виступає за необхідність перегляду ustalених суспільних цінностей (у тому числі й правових), у його поглядах простежується гіперкритицизм (а часто і нігілізм) по відношенню до філософських, релігійних і політичних традицій, засудження релігійних і моральних забобів, гуманізм тощо [6, с. 471].

Найвищим авторитетом у питаннях права для мислителя виступає не традиція, а розум. Однак розум, про який пише І. Бентам, має характерні особливості. По-перше, це розум, що обмежений рамками досвіду, тобто узагальнює дані, що отримані в процесі набуття досвіду, і контролюється досвідом. По-друге, це позаісторичний, абстрактний розум, тобто міркування вченого позбавлені історичного виміру.

Автор вважав, що право, як і всі інші суспільні явища, має пізнаватися людським розумом. Все незрозуміле, суперечливе, нез'ясовне, що існує в праві, є результатом наявності в юридичній науці оман, забобів, неправильної аргументації, застарілих поглядів, що через повагу до авторитету минулого сприймаються некритично. Саме тому раціоналіст І. Бентам різко критикує англійську правову систему й особливо традиційне прецедентне право. Прагнучи до логічної будови правової системи зокрема і раціонального світопорядку в цілому, він не погоджується зі спонтанним створенням правових норм, що містять відображення суб'єктивної позиції судді. Крім того, вченому не подобалось те, що правові норми виконувалися лише через повагу до традицій без їх належної критичної оцінки з точки зору здорового глузду. І. Бентам був переконаний, що у випадку розробки справді наукового, істинного знання про право, воно неодмінно буде сприйняте суспільством, і це призведе до усунення недоліків в існуючих національних правових системах. Цим пояснюється його активність у розробці обґрунтованих проєктів законодавчих реформ, з якими він звертався до правителів та урядів багатьох країн світу.

Головною метою наукових пошуків І. Бентама було оновлення і поліпшення позитивного права. Вже на самому початку свого творчого шляху він позначив ту мету, яку переслідує, і виділив два види юриспруденції: описову (expository) і критичну (sensorial). Кожен з цих видів юриспруденції характеризується своїм особливим підходом до юридичних феноменів. Вчений зазначає, що будь-яка людина, яка може сказати що-небудь з питань права, обирає для себе одну з ролей: коментатора, який пояснює нам, що таке право (з його точки зору), чи критика, який показує нам, яким, на його думку, право має бути. Перший, таким чином, займається констатацією і дослідженням фактів, другий – обговоренням причин [2, с. 8].

Для себе І. Бентам обирає роль критика і спрямовує свої творчі роздуми на те, яким має бути право. В якості прикладу коментатора він називає Уільяма Блекстона, однією з найбільш відомих робіт якого були «Коментарі до англійських законів» у 4-х томах, що були вперше видані в Оксфорді у 1765-1769 роках.

Діяльність коментатора, на думку родоначальника утилітаризму, має національний характер, а діяльність критика – універсальний. І. Бентам пише, що право в різних країнах суттєво відрізняється, тоді як ідеї про те, яким воно має бути, в багатьох країнах збігаються. Коментатор завжди є громадянином тієї чи іншої конкретної країни, а критик є (або має бути) громадянином усього світу [2, с. 8]. Тільки критик, на думку вченого, може ефективно впливати на законодавчу політику – коментатор позбавлений такої можливості, адже він має вивчати те, що вже зробили законодавець або суддя. Критику належить право пропонувати те, що законодавець повинен зробити в майбутньому [2, с. 8]. Однак діяльність критика зовсім не позбавляє його можливості

вивчення позитивного права тієї чи іншої країни. Але це дослідження має бути спрямоване на виявлення наявних недоліків і пошук шляхів їх усунення. Аналіз творів І. Бентама дозволяє стверджувати, що всі вони відносяться до критичної юриспруденції.

Бажання мислителя реформувати законодавство обумовило пошук нових методів пізнання юридичної дійсності, що базувалися б на останніх наукових досягненнях XVIII сторіччя, в тому числі в галузі методології. Безпосередньо сам І. Бентам захоплювався досягненнями фізики, медицини, ботаніки. Внаслідок цього він починає використовувати методологію цих наук у сфері етики та правознавства. Як справедливо зазначає В. Шрейбер, всі філософи-утилітаристи допускають існування методологічної відповідності «моральних наук» і природознавчих, зокрема фізики, а тому переконані в можливості використання природничонаукових методів у галузі соціальних явищ [7, с. 4].

І. Бентам дуже високо оцінював методологічні можливості природознавчих наук і прямо вказував на необхідність використання їх методології, зазначаючи, що не книжки про права озброїли його засобами для винаходів та особливими методами. Він наголошує, що пізнав їх більшою мірою з творів, що містять досягнення фізики, природознавства, медицини. Вивчаючи деякі новітні твори з медицини, І. Бентам був здивований порядком поділу хвороб та засобів їх лікування, що наштотувало його на думку про можливість перенесення цієї класифікації для характеристики законодавства. Політичний корпус також може мати свою анатомію, свою фізіологію, свою нозологію, свою матерію [8, с. XXVIII-XXIX].

Крім медицини, на зміст вчення англійського філософа значною мірою вплинула така наука, як фізика. І. Бентам розглядає людей як рухомі об'єкти. Тобто людські дії можуть аналізуватися з точки зору якості матерії, що рухається, напряму її руху та швидкості. Сили, що змушують людину діяти, – задоволення і страждання [9, с. 76]. Іншими словами, людина, як будь-яке інше фізичне тіло, відчуває на собі дію різних зовнішніх сил, а її вчинки можна пояснити за допомогою непорушних законів фізики.

Однак найбільший вплив на дослідження І. Бентама спричинила, як це не дивно, ботаніка. Так, зокрема, класифікація правопорушень була побудована за аналогією з класифікаціями, що використовувалися саме в ботаніці. Про це свідчить навіть термінологія, яку використовує вчений. Мислитель називає існуючі в його час класифікації правопорушень технічними та протиставляє їм свою – природну. А в ботаніці починаючи з XVI століття класифікація вважалася природною, коли ґрунтувалася на безлічі властивостей досліджуваного об'єкта, і штучною, якщо в її основу було покладено одну або декілька властивостей об'єкта. Тільки вичерпна класифікація якого-небудь явища, на думку вченого, дозволяла усунути прогалини в законодавстві, а також давала можливість виключити з предмета регулювання конкретної норми права суспільні відносини, що за своєю природою не потрапляють під її дію. Розуміючи важливість такої логічної операції, як класифікація, І. Бентам пропонує здійснювати її у свій особливий спосіб, сутність якого він розкриває в роботі «Введення в основи моральності та законодавства». Цей метод він називав «роздвоєння» («bifurcation», «bipartition») і вичерпний поділ («exhaustive division»). Його сутність в наступному: коли потрібно розглядати водночас велику кількість предметів, що становлять логічне ціле, і всі вони мають відносно один одного певну подібність, що позначається відомою назвою, то існує тільки один засіб отримати досконале знання про їх природу, а саме – поділити їх на складові частини, з яких кожна є частково або якої-небудь іншої частини, або частково всього цілого. Це можна зробити тільки за допомогою роздвоєння

(bipartition), розділяючи кожен вищу ланку на дві і тільки на дві безпосередньо підпорядковані ланки: почавши з логічного цілого, розділяючи його на дві частини, в подальшому кожен з них знову можна поділити на дві і так далі [10, с. 259]. Отже, поняття поділяються на два підкласи за ознакою, що присутня в одного підкласу та відсутня в іншого. Для вченого було принципово важливим, щоб кожен раз поділ здійснювався не більше ніж на два класи, оскільки, як зазначав І. Бентам, людський розум здатний результативно порівнювати лише два об'єкти, а також для того щоб такий розподіл дійсно було «вичерпним», тобто охоплював всі елементи поняття, що було поділене.

Отже, можемо констатувати, що методологія природничих наук значно вплинула на правове вчення І. Бентама. Завдяки методології природничих наук, англійському правознавцю вдалося наблизити юриспруденцію до стану позитивної науки, що заснована лише на фактах, і провести перегляд застарілих концепцій, які до цього панували в ній.

В якості методологічної особливості досліджень І. Бентама в галузі юриспруденції слід відзначити їх емпіричний характер. Він намагався побудувати дослідження всіх суспільних явищ на основі даних, що були отримані з досвіду. У двадцять років він відмовився від кар'єри юриста для того, щоб присвятити себе науковому вивченню права. Його керівним принципом було те, що будь-яка наука повинна ґрунтуватися на досвіді. Він з'ясував, що ніхто ще до нього не використовував цей принцип у теорії права. І. Бентам прагне дати обґрунтоване пояснення феномену, що позначається терміном «закон», на основі чуттєвого досвіду [11, с. 9-11]. Право розглядається І. Бентамом не абстрактно, не як відсторонена від практики ідея, а як результат узагальнення цієї практики. З іншого боку, юридичні дослідження не розглядаються як самоціль: вони спрямовані на зміну дійсності (реформу права, підвищення його ефективності, закріплення в ньому інтересів більшості). На який би рівень абстракції не переходив мислитель, розмірковуючи про право, він завжди пам'ятав про головну мету своїх міркувань – удосконалення позитивного права, приведення його у відповідність до принципу утилітаризму. З емпіричним характером правового вчення англійського філософа пов'язана ще одна характерна особливість: право розглядається не у відриві від інших соціальних

явищ, а в тісному зв'язку з ними. На цій підставі він критикує концепцію природного права за її метафізичність, відірваність від реального життя, за створення уявних сутностей. Право, на думку І. Бентама, можна пізнати тільки при його порівнянні з іншими суспільними явищами: мораллю, політикою, релігією (підтвердженням цьому є його вчення про чотири види санкцій: фізичні, політичні, релігійні та моральні).

Емпіричний підхід до дослідження юридичних явищ отримав своє логічне продовження в номіналізмі. І. Бентам вважав, що реально існують лише окремі речі з їхніми індивідуальними властивостями. Загальні поняття є лише назвами (nomena) одиничних речей. Ці загальні поняття, створені нашим мисленням, не існують незалежно від речей і навіть у деяких випадках можуть не відбивати їхніх властивостей і якостей. Л. Х'юм пише, що серцевину методології І. Бентама склала емпірична доктрина про те, що все, що нам відомо, складається з простих індивідуальних об'єктів або сутностей. Виходячи з цього, він зазвичай заперечував, що групи чи спільноти можуть існувати до існування їхніх індивідуальних складових, і взагалі заперечував існування універсалій чи абстрактних понять. З тієї ж самої причини його улюбленим теоретичним прийомом був аналіз явно складних речей та їх поділ на прості складові [4, с. 58-59]. Тим не менш, хоча мислитель і заперечував існування загальних понять, йому не вдалося повністю відмовитися від їх використання. Щоб вирішити це протиріччя, він запропонував розглядати їх як словесні або фіктивні сутності, що повинні сприяти при аргументації, але які завжди можуть бути зведені до реальних сутностей. Взагалі, вчення про сутності є однією з найважливіших складових філософських поглядів І. Бентама. Воно склало методологічну основу його наукового дослідження юридичних феноменів.

Висновки. Аналіз методології, що використовувалася І. Бентамом при дослідженні юридичних явищ, дозволяє зробити висновок про те, що за допомогою цих методів він спробував перетворити юриспруденцію в позитивну науку, подібну наукам природним, засновану переважно на знаннях, що перевірені на практиці, позбавлену елементів містики, релігійності, вільну від забобонів, що панували серед професійних юристів і простих людей, збагачену низкою нових методів наукового пізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mill J. Mill on Bentham and Coleridge / John Stuart Mill. – Cambridge : Cambridge University Press, 1980. – 176 p.
2. Bentham J. A Fragment on Government / J. Bentham. – Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1995. – 128 p.
3. Dicey A. Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion in England: During the nineteenth century. / A. Dicey. – Indianapolis : Liberty Fund, Inc., 2008. – 420 p.
4. Hume L. Bentham and Bureaucracy / L. Hume. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 336 p.
5. Harrison R. Bentham. / R. Harrison – London : Routledge, 1985. – 312 p.
6. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3 : Новое время. / Дж. Реале, Д. Антисери. – СПб. : Петрополис, 1996. – 736 с.
7. Шрейбер В. Личность и общество в английском утилитаризме (И.Бентам, Д.С.Миль) : дис. ... канд. фил. наук. // Шрейбер Виктор Константинович. – М., 1975. – 204 с.
8. Бентам Й. Начала законоположения // Соч. английского юрисконсульта Иеремиа Бентама, перевод М. Михайлова. – Т. 1. – СПб : типография Шнора, 1805. – 532 с.
9. Jacobs S. Science and British Liberalism : Locke, Bentham, Mill and Popper. / S. Jacobs. – Aldershot, Hants, England ; Brookfield, USA : Avebury, 1991. – 242 p.
10. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. / И. Бентам. – М.: ПОССПЭН, 1998. – 416 с.
11. Olivecrona K. . The Will of the Sovereign: Some Reflections on Bentham's Concept of a Law / K. Olivecrona. // American Journal of Jurisprudence. – 1975. – 20. – Pp. 95–110.